

تاریخ دریافت: ۹۸/۸/۲

تاریخ پذیرش: ۹۸/۸/۱۲

فصل نامه علمی - پژوهشی عصر آدینه

سال یازدهم، شماره ۲۶، تابستان ۱۳۹۷

اخلاق فرجام شناسانه؛ مقایسه اخلاق معطوف به آخرت در قرآن و کتاب مقدس با تأکید بر شیعه و کاتولیک

رضا کاظمی راد^۱

مهراب صادق نیا^۲

احمد رضا مفتاح^۳

چکیده

اخلاقیات و تعالیم اخلاقی بخش عمده‌ای از محتوای ادیان اعم از الهی و غیر الهی را در بر می‌گیرند. این موضوع در ادیان ابراهیمی به ویژه اسلام و مسیحیت جنبه بسیار پررنگی دارد. آن چه پیش روی یک فرد مسلمان شیعی و مسیحی کاتولیک قرار دارد از یک سو مجموعه‌ای از تعالیم و آموزه‌های اخلاقی و از طرف دیگر باور به آموزه‌هایی دیگر از جمله آخرت است. وقتی این دو مقوله یعنی اخلاق و آخرت را در کنار هم قرار می‌دهیم، از چند جنبه به رابطه معناداری میان آنها پی می‌بریم. درست است که آخرت در شیعه با آخرت در مسیحیت از جهات متعدده‌ای متفاوت است اما برخی امور از جمله معاد مردگان، داوری اعمال، محاسبه و... میان آنها مشترک است. همین امر سبب می‌شود تا ما را به اشتراکاتی در خصوص رابطه اخلاق و آخرت در این دو مذهب سوق دهد. این رساله در پی تبیین رابطه اخلاق و آخرت در این دو مذهب به روش کتابخانه‌ای، مطالعه اسناد و تحلیل محتوا است. نهایتاً آن چه از تحقیق در این خصوص به دست آمد

۱. دانشجوی دکتری الهیات مسیحی دانشگاه ادیان و مذاهب (نویسنده مسئول) (r.kazemirad1365@gmail.com).

۲. استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه ادیان و مذاهب (sadeghniam@gmail.com).

۳. دانشیار و عضو هیئت علمی دانشگاه ادیان و مذاهب (meftah555@gmail.com).

این است که در هر دو مذهب، آخرت در سه حوزه معنا، انگیزه و غایت بخشی بر آخرت تأثیر دارد. به این معنا که معناداری برخی از گزاره‌های اخلاقی به وجود آخرت بستگی دارد؛ هم چنین آخرت کارکرد انگیزه بخشی به فرد برای زیست اخلاقی دارد و نهایتاً این که آخرت به فعل اخلاقی فرد در دنیا غایت می بخشد.

واژگان کلیدی

آخرت شیعی، اخلاق شیعی، آخرت مسیحیت کاتولیک، اخلاق مسیحیت کاتولیک.

مقدمه

اگر تعالیم ادیان را به سه بخش عمده تقسیم کنیم، یکی از آن سه بخش تعالیم اخلاقی است. ادیان در بخش شعائر تفاوت‌های عمده‌ای دارند ولی در بخش اخلاق اشتراک فراوانی به چشم می خورد. از این رو اخلاق بخش جدایی ناپذیر همه ادیان وحیانی و غیر وحیانی است. بخشی از آموزه‌های موجود در قرآن و کتاب مقدس به عنوان متون مقدس سه دین ابراهیمی یهودیت، مسیحیت و اسلام اخلاقی هستند. کتب مقدس این سه دین به ما می آموزند که در زندگی صفات پسندیده اختیار کنیم و خود را با کردار ستوده و نیکو بیاراییم. در نگاه دانشمندان قرآنی، اخلاقیات یکی از چهار موضوع اصلی قرآن کریم به شمار می روند چنان چه حجتی در پژوهشی در تاریخ قرآن می نویسد:

موضوعات و مطالب قرآن کریم را می توان به چهار رشته کلی تقسیم نمود که عبارتند از: عقاید، شرایع و قوانین، مطالب اخلاقی و داستان‌های آموزنده. (حجتی، ۱۳۹۵: ۱۵۳-۱۵۴)

در عهد جدید نیز، اخلاقیات مهم ترین موضوع است، تا آن جا که اگر بخواهیم عهد جدید را صرفاً در دو موضوع منحصر کنیم، بدون شک یکی از آن دو اخلاقیات خواهد بود. جان ناس در خصوص تعالیم عیسی مسیح ﷺ می نویسد که تعالیم عیسی مسیح ﷺ بر دو نوع است: «الف» مبادی دینی و «ب» تعالیم اخلاقی و این تعالیم اخلاقی مانند دیگر انبیاء، منتهی به تعالیم عملی وی گردید. عیسی ﷺ با قدرت و اطمینانی عظیم از مبادی اخلاقی سخن می گفت. (ناس، ۱۳۹۲: ۵۹۷)

بخش دیگری از متون مقدس این سه دین نیز ناظر به مسائل آخرت شناسانه است. در دو مذهب شیعه و کاتولیک، توجه همزمان به این دو مقوله یعنی اخلاق و آخرت می تواند

به ارتباط معنا‌داری میان آنها اشاره داشته باشد. اگرچه آخرت در دو مذهب، معنا و شرایط متفاوتی دارد ولی جوهرهٔ باز زیست، محاسبه و داوری در هر دو مفهوم مسیحی و اسلامی آخرت به میزان زیادی به هم شبیه است. مسئلهٔ اصلی این است که چه رابطه و نسبتی میان این دو دسته مسئله وجود دارد. تأمل در این موضوع این نکته را می‌رساند که این سه خصلت وقتی به نظام اخلاقی معطوف شوند، به پیدایش سنخی خاص از اخلاق می‌انجامند که می‌توان آن را «اخلاق آخرت‌گرایانه» نامید. در این‌گونه از اخلاق، آخرت در سه حوزه «معنا، انگیزه و غایت» بر اخلاق تأثیر می‌گذارد و بدین سان اخلاق آخرت‌گرایانه را شکل می‌دهد.

آخرت کارکرد انگیزه‌بخشی اخلاقی نیز دارد؛ به این معنا که آموزهٔ معاد، انگیزهٔ زیست اخلاقی را در دینداران افزایش می‌دهد. قرآن کریم در سورهٔ قیامت از جنبه معکوس به این موضوع نگاه کرده و این‌گونه اشاره می‌کند: «بَلْ يَرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ»؛ یعنی انکار معاد توسط برخی برای آن است که انگیزهٔ عمل اخلاقی نداشته باشند. این بُعد از اخلاق آخرت‌شناسانه بر این نکته تأکید دارد که باور به آموزهٔ معاد تسهیل‌کننده التزام اخلاقی است.

در مسیحیت نیز دسته‌های مختلفی از آیات کتاب مقدس به بیان‌های گوناگون کارکرد انگیزه‌بخشی برای فرد را ایفا می‌کنند از جمله آیاتی که دلالت بر جزای بهشت و اعطای پاداش به نیکوکاران و نیز مجازات بدهکاران در آخرت دارند؛ آیاتی که دلالت بر وجود جهنم و کیفر کژکرداری دنیوی انسان در آخرت دارند و آیاتی که به ملکوت خدا اختصاص دارند.

کارکرد سوم آخرت نسبت به اخلاق، کارکرد غایت‌بخشی به اخلاق است. در اخلاق فرجام‌شناسانه، نتایج و پیامدهای زیست اخلاقی به آخرت اشاره دارند؛ به این معنا که پاره‌ای از نتایج زندگی اخلاقی، در زمانی خاص در آینده آشکار خواهد شد. براساس این منطق، بازگشت عیسی مسیح عليه السلام و کارکرد نجات‌بخشی وی، در حقیقت موجه‌کننده اخلاق مسیحی است و آموزه معاد و آخرت نیز به نوعی نقش توجیه‌گری اخلاق شیعی را ایفا می‌کند اگرچه این نقش به اندازه بازگشت عیسی مسیح عليه السلام پررنگ نیست.

اخلاق شیعی

اخلاق جمع خُلق بوده و مبین شکل درونی انسان و به عبارت دیگری یک سلسله

ملکات نفسانی است که به سبب آنها صدور اعمال و انجام کارها به آسانی و بدون نیاز به فکر و تأمل صورت می‌پذیرد. (اسماعیلی یزدی، ۱۳۸۵: ۱۶) این مفهوم، هم شامل ویژگی‌های نیک و مثبت مانند راستگویی، درستکاری، فتوت، شجاعت، تواضع، ایثار و... می‌شود و هم شامل خصلت‌های بد و مذموم مانند دروغگویی، کم‌فروشی، فرومایگی، ترس و... (مصباح یزدی، ۱۳۹۰: ۱۹-۲۰؛ معلمی، ۱۳۸۵: ۱۳-۱۴) این تعریف، تبیینی عمومی، فرادینی و همه‌پذیر از اخلاق است. اخلاق شیعی نیز در همین راستا به آن دسته از تعالیم اطلاق می‌شود که با معیار دینی به داوری اعمال و ملکات خوب و بد انسان می‌پردازد. (موسوی بجنوردی، ۱۳۸۵: ۲۸۵) براساس آن هر مسلمانی برای رسیدن به سعادت باید منش و رفتارش براساس تعالیم اخلاقی دینی باشد (موسوی گلپایگانی، ۱۳۸۲: ج ۱، ۵۳۴) زیرا چنان‌چه در کتاب *فلسفه اخلاق* نیز آمده است:

اداره زندگی فردی و اجتماعی انسان که از اهداف دین است، تنها در پرتو مجموعه خاصی از تعالیم اخلاقی تأمین می‌شود. (مصباح یزدی، ۱۳۹۰: ۲۲۳)

شاید اساساً به همین دلیل بتوان مدعی شد دین، بدون اخلاق، نمی‌تواند به اهداف خود برسد و سعادت دنیا و آخرت انسان را تأمین کند. سعادت افراد به واسطه پای بندی به تعالیم اخلاقی در آخرت محقق خواهد شد.

اخلاق مسیحی

اخلاق در کلیسای کاتولیک به عنوان شاخه‌ای از الهیات دانسته می‌شود^۱ و به الهیات اخلاقی مشهور است (هاروی، ۱۳۹۰: ۸۴). از این رو اخلاق مسیحی، یا الهیات اخلاق شاخه‌ای از الهیات مسیحی است که با تکیه بر الهام و مکاشفه‌ی الهی، به تعریف و تعیین رفتارهای درست (فضایل) و نادرست (رذایل) از نگاه مسیحی می‌پردازد.^۲ اخلاق مسیحی متکی بر مکاشفات به ویژه اقدامات و اندرزهای عیسی مسیح علیه السلام است.^۳ الهیات اخلاقی در پی بررسی و مطالعه رفتارهای انسان براساس احکام و فرامین اخلاقی است.^۴ در منابع کاتولیکی آمده است که الهیات اخلاقی برای انسان هرآن‌چه از قوانین و دستورالعمل‌های اخلاقی که سعادت غایی انسان را تضمین

1. "Moral Theology": New Catholic Encyclopedia, Vol 9, p 848
2. Christian ethics, p 138
3. "Moral Theology": Encyclopedia Britannica, p 749
4. "Moral Theology": Concise Catholic Dictionary, p 227

می‌کند به ارمغان آورده و از هرچه که او را از محبت خدا دور می‌کند برحذر می‌دارد (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۳: ۵۲۶، بند ۱۹۵۰).

آخرت‌شناسی شیعی

کلمه آخرت، مؤنث آخر، بروزن فاعل، مقابل اول و متقدم است. (ری شهری، ۱۳۸۶: ۲۴) فراهیدی در العین، آخر و آخرت را نقیض متقدم دانسته (فراهیدی، ۱۴۰۹ق: ۵۳۹) و دیگری آن را مقابل زندگی دنیا قرار داده و زندگی بعد از مرگ معنا نموده است. (ابراهیم مصطفی و دیگران، ۱۹۸۹م: ۹) البته بیشتر متکلمان در آثار خود به تعریف آخرت و معاد پرداخته‌اند. شاید وضوح و بداهت این دو مفهوم دلیل آن بوده است. برخی نیز آن را تعریف کرده‌اند که پاره‌ای از آنها عبارتند از: «ایجاد عالم دیگری همانند دنیا و اجتماع انسان‌ها از اولین تا آخرین»؛ (مغنیه، ۱۳۷۱: ۱۵۷) یا «بازگشت نفس به سوی مبدأ»؛ (شیرازی، ۱۳۸۰: ۵۲۸) و «انتقال روح از عالم شهادت به عالم غیب». (ابراهیمی دینانی، ۱۳۷۹: ۵۲۹) برخی نیز در تعریف اصطلاحی آخرت، آن را به معنی «مکان برگشت روح به بدنی که در دنیا بدان تعلق داشته است دانسته‌اند». (خرازی، ۱۴۲۱ق: ج ۲، ۷۲)

آخرت‌شناسی مسیحی

یکی از بخش‌های مهم و پررنگ الهیات مسیحی، آخرت‌شناسی است. آخرت‌شناسی مسیحی^۱ عنوان عامی است که به شکل فردی آن شامل پنج چیز می‌شود که عبارتند از: مرگ، داوری فردی، برزخ، بهشت و جهنم.^۲ در شکل جمعی نیز آخرت شامل پایان جهان، بازگشت دوباره‌ی مسیح و داوری عمومی می‌شود.^۳ در نگاه برخی علاوه بر سه امر ذکر شده، رستخیز مردگان هم اضافه شده است.^۴ همانند اخلاق مسیحی، پایه و ریشه آخرت‌شناسی این دین را باید در کتاب مقدس جست‌وجو کرد. همه محتوای کتاب مقدس (به ویژه عهد جدید) راجع به عالم آخرت ذیل مقولاتی مانند «داوری»، «حیات جاویدان»، «آمرزش گناهان»، «روز رستخیز»، «کیفرو جزا»، «جهنم»،

1. Eschatology
2. New catholic encyclopedia, Vol 5, p 332
3. Ibid, p 342
4. Ibid

«بهشت»، «ملکوت آسمان»، و... آمده است. (یوحنا: ۶: ۳۹، ۴۴، ۵۴؛ لوقا: ۱۴: ۱۴؛ متی: ۱۲: ۳۶؛ مرقس: ۳: ۲۸؛ لوقا: ۲۲: ۲۹، ۳۰؛ متی: ۱۶: ۱۹ و ۱۷؛ متی: ۱۶: ۱۸) البته آیات مرتبط در این دو بخش یعنی عهد عتیق و عهد جدید، دلالات متفاوتی از یکدیگر دارند. آخرت‌شناسی عهد عتیق متضمن اعتقاد بر این است که فاجعه‌هایی که بر سر مردم اسرائیل رخ می‌دهد به دلیل عدم تکیه بر قوانین و اراده خداوند است^۱ در حالی که آخرت‌گرایی موجود در عهد جدید حول بازگشت عیسی مسیح علیه السلام و آغاز داوری انسان‌ها گردش دارد.

در نوشته‌های پولس تأکید فراوانی بر اهمیت موضوع آخرالزمان و پایان دوران برای مسیحیان اولیه شده است.^۲ البته پس از آن‌که در دوران کلیسای اولیه، انتظارات نسبت به پایان دوران محقق نشد، این موضوع برای بسیاری از مسیحیان به موضوعی حاشیه‌ای تبدیل شد اما با این حال انتظار رخداد قریب‌الوقوع آخرالزمان و پایان دوران در نزد مسیحیان در زمان‌های مختلفی فوران کرده است.^۳

نقش آخرت در معناداری گزاره‌های اخلاقی

۱. تشیع

یکی از روابط و در حقیقت تأثیرات آخرت در اخلاق، نقش آن در معناداری برخی گزاره‌های اخلاقی است. این نقش به این معنا است که تصور و تصدیق پاره‌ای از گزاره‌های اخلاقی، به تصور و تصدیق پاره‌ای از گزاره‌های معطوف به آخرت مبتنی است. به عبارت دیگر معناداری و نیز فهم و تصدیق گزاره‌های این اخلاق، به فهم و تصدیق گزاره‌های آخرت‌شناسانه مبتنی است. برای نمونه در تشیع تصور فضیلت «مراقبه» و نیز تصدیق آن به تصور و تصدیق داوری در روز واپسین وابسته است به گونه‌ای که اگر داوری در آخرت تصدیق نشود، فضیلت بودن مراقبه (از نگاه دینی) تصدیق نمی‌شود. قرآن کریم با کارکرد اثبات‌کنندگی آخرت، بهترین مؤید برای این موضوع می‌باشد، زیرا براساس آیات قرآن، انسان به شیوه‌های مختلفی با اعمال خود در آخرت مواجه خواهد شد. این آیات را دست‌کم در سه دسته می‌توان تقسیم‌بندی کرد:

1. Encyclopedia of Britannica, p 334

2. eternal life, p 103

3. Oxford dictionary of Christian church, p 560

اول: آیاتی که بیان می‌کند اعمال انسان در این جهان، در آخرت دیده می‌شود، مانند:

﴿وَقُلْ اَعْمَلُوا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ﴾ (توبه: ۱۰۵)؛

هرچه می‌خواهید انجام دهید خداوند، فرستاده او و مؤمنان اعمال شما را خواهد دید.

و یا آیه:

﴿اِنَّا اُنۡدَرۡنَاكُمۡ عَذَابًا قَرِيبًا يُّوۡمَ يَنْظُرُ الْمُرۡءُوۡءُ مَا قَدَّمَتۡ يَدَاۗهُ...﴾ (نبا: ۴۰)؛

ما شما را از عذاب نزدیکی بیم دادیم! این عذاب در روزی خواهد بود که انسان آن چه را از قبل با دست‌های خود فرستاده می‌بیند.

دوم: آیاتی که تصریح دارند که اعمال انسان در دنیا به صورت کامل به او در آخرت تحویل داده می‌شود؛ مانند:

﴿فَكَيْفَ اِذَا جُمِعَتۡهُمۡ لِيۡوۡمٍ لَا رَيۡبَ فِيۡهِ وَوُفِّيَتۡ كُلُّ نَفۡسٍ مَّا كَسَبَتۡ وَهُمۡ لَا يۡظَلُمُوۡنَ﴾
(آل عمران: ۲۵)؛

پس چگونه خواهند بود هنگامی که آنها را برای روزی که شکی در آن نیست جمع کنیم، و به هر کس، آن چه (از اعمال برای خود) فراهم کرده، به طور کامل داده شود؟

و نیز آیه:

﴿وَ اِنَّ كَلٰٓمًا لِّيُوقِيَنَّهُمۡ رَبِّكَ اَعۡمَالَهُمۡ﴾ (هود: ۱۱۱)؛

و پروردگارت اعمال هر یک را بی‌کم و کاست به آنها خواهد داد؛ او به آن چه عمل می‌کنند آگاه است.

سوم: آیاتی که براساس آنها در روز قیامت انسان نسبت به اعمالش مورد پرسش و محاسبه قرار می‌گیرد:

در آیات متعددی از قیامت به «یوم الحساب» تعبیر شده است؛ از جمله سوره ابراهیم آیات ۱۶، ۲۶ و ۴۱، سوره ص آیه ۵۳، سوره غافرا آیه ۲۷ و... برخی از این آیات عبارتند از:

﴿اِنَّ اِلَيْنَا اِيۡاۡهُمۡ؛ ثُمَّ اِنۡ عَلَيْنَا حِسَابُهُمۡ﴾ (غاشیه: ۲۵-۲۶)؛

رجوع آنان به سوی ما است سپس حساب آنان بر ما است.

﴿وَلَنُسۡاَلَنَّ عَمَّا كُنۡتُمْ تَعۡمَلُوۡنَ﴾ (نحل: ۹۳)؛

قطعاً شما درباره کارهایی که انجام داده‌اید، مورد سؤال واقع می‌شوید.

امام رضا علیه السلام نیز می فرماید:

لیس منّا من لم یحاسب نفسه فی کل یوم (مجلسی، ۱۳۷۹: ج ۱۷، ۱۱۶)؛
آن کس که همه روزه به حساب خویشتن رسیدگی نکند از ما نیست.

فلسفه ضرورت و بلکه موجه بودن و به تبع آن اخلاقی قلمداد شدن مراقبه و محاسبه اعمال در دنیا، وجود آخرت و محاسبه روز قیامت است. از همین رو است که منابع اخلاقی تأکید می کنند یکی از راه هایی که در حسابرسی نفس، مؤثر و مفید است این است که انسان به یاد محاسبه شدید و سخت قیامت بیفتد که در آن هنگام از جن و انس حسابرسی دقیق می کنند. امام علی علیه السلام نیز می فرماید:

حاسبوا انفسکم قبل ان تحاسبوا و زنوها قبل ان توازنوا (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ق ۳۵۲)؛
قبل از آن که در قیامت به حساب شما برسند، در دنیا به حساب خود پردازید و قبل از آن که کارهای شما را بسنجند، خود را بسنجید.

حال که چنین سرنوشتی در آخرت پیش روی انسان است و چنین داوری دقیق او را انتظار می کشد، فضا برای رعایت و تمسک به برخی امور مانند «مراقبه و محاسبه» در دنیا ایجاد می شود. این گزاره های اخلاقی در حقیقت روایی و معناداری خود را از اصل وجود آخرت و پیامدهای آن یعنی داوری، پاداش و عقاب می گیرند. اگر چنین واقعیتی و رای انسان در جهان آخرت نباشد، اساساً اخلاقی بودن مراقبه و محاسبه توجیهی نخواهد داشت.

۲. مسیحیت کاتولیک

در مسیحیت کاتولیک نیز با رجوع به کتاب مقدس به عنوان اساسی ترین منبع اخلاق مسیحی، به ویژه در موعظه سرکوه با برخی گزاره های اخلاقی مواجه می شویم که اگر آخرت نباشد تعلیم دادن این اخلاقیات و دستور به رعایت آن گزاره ها بی معنا خواهد بود. در حقیقت وجود آخرت و جهان دیگر توجیه گر اخلاقی بودن این گزاره ها می باشد.

این آیات به اموری اخلاقی امر می کنند که اگر آخرت نباشد، هیچ پشتوانه و ضمانت اجرایی برای آنها وجود ندارد. به این معنا که برای فردی که به آخرت ایمان ندارد، ضرورتی برای تبعیت از این امور اخلاقی وجود نخواهد داشت.

این آیات مورد نظر در کتاب مقدس را می‌توان به شکل زیر دسته‌بندی نمود:
اول: آیاتی که به اصل وجود عالم آخرت تصریح دارند:
از جمله این آیات از انجیل لوقا:

بلی، نادان است هر که در این دنیا مال و ثروت جمع کند، اما توشه‌ای برای آخرت
نیندوزد. (لوقا ۱۲: ۲۱)
در این دنیا چندین برابر عوض خواهد گرفت و در آخرت، حیات جاودان نصیب او
خواهد شد. (لوقا ۱۸: ۳۰)
بنابراین، هر چه دارید بفروشید و به فقرا بدهید تا برای آخرت خود، گنج و ثروتی
اندوخته باشید، ثروتی که هرگز تلف نمی‌شود و دزدها به آن دستبرد نمی‌زنند و ببید،
آن را تباه نمی‌سازد. (لوقا ۱۲: ۳۳)

دوم: آیاتی که برداوری اعمال انسان‌ها در آخرت دلالت دارند، از جمله:

خداوند اقصای زمین را داوری خواهد نمود. (اول سموئیل ۲: ۱۰)
خداوند... برای داوری جهان می‌آید. (اول تواریخ ایام ۱۶: ۳۳)
لیکن خداوند... ربع مسکون را به عدالت داوری خواهد کرد. (مزامیر ۹: ۷-۸)
در آن وقت هر کسی را موافق اعمالش جزا خواهد داد. (متی ۶: ۲۷)

سوم: آیاتی که دلالت بر حساب در روز قیامت دارند:

پس هر یکی از ما حساب خود را به خدا خواهد داد. (رومیان ۱۴: ۱۲)
ایشان حساب خواهند داد بدو که مستعد است تا زندگان و مردگان را داوری نماید.
(پطرس اول ۴: ۵)

کارکرد این آیات، اثبات آخرت پس از مرگ و داوری و محاسبه اعمال افراد
توسط خداوند و عیسی مسیح است و کارکرد آخرت این است که سفارش به
اخلاقی زیستن و رعایت گزاره‌های اخلاقی را موجه می‌کند. زیرا گزاره‌های اخلاقی
در صورتی امر به آنها معنا خواهد داشت که آخرت وجود داشته و اعمال انسان‌ها داوری
و محاسبه گردد؛ براین اساس اگر آخرتی در کار نباشد، امر به این گزاره‌ها بی‌معنا
خواهد بود.^۱

۱. البته ممکن است که از جهت دیگری فرد به این گزاره‌ها تن دهد اما دیگر دینی نخواهد بود.

آخرت و انگیزه بخشی اخلاق مداری منبع دینی انگیزش اخلاقی

۱. شیعه

در مجموع پژوهش‌هایی که تاکنون در این زمینه انجام شده، از نگاه دینی عمدتاً عوامل «فطریات شناختی، خداگرایی و کمال‌گرایی انسان» (رزاقی، ۱۳۷۷: ۸۴) و «تحسین اجتماع»، «ثواب و عقاب اخروی» و «محبت الهی» (مهدوی‌نژاد، ۱۳۹۱: ۹۵-۱۰۸) به عنوان منابع انگیزشی اخلاق معرفی شده‌اند. انگیزه‌های اخلاق‌ورزی در قرآن کریم نیز تمایل فطری به خوبی‌ها (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۱۲، ۹۷)؛ وصول به آسایش اخروی (همان: ج ۷، ۱۲)؛ حب الوهی و مقبولیت و تأیید اجتماعی (همان: ج ۱، ۱۶۱-۱۹۴) هستند.

باور به آخرت، قدرتمندترین انگیزه برای زیست اخلاقی

قریب به یک سوم آیات قرآن به موضوع آخرت و معاد اختصاص دارد و همه آنها در کنار تبیین جنبه‌های مختلف حیات آخرتی انسان، نقش انگیزه‌بخشی فعالی را برای او ایفا می‌کنند. این حجم عظیم از آیات فراوانی که در این خصوص وجود دارد را در چند دسته عمده می‌توان تقسیم‌بندی کرد:

اول: آیاتی که دلالت بر اصل وجود آخرت و بازگشت به سوی پروردگار دارد، مانند:

﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ (بقره: ۱۵۶)؛

همه از خداییم و به سوی او بازمی‌گردیم.

﴿إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ﴾ (انعام: ۳۶)؛

تنها کسانی (دعوت‌تورا) می‌پذیرند که گوش شنوا دارند؛ اما مردگان (و آنها که روح انسانی را از دست داده‌اند، ایمان نمی‌آورند؛ و خدا آنها را (در قیامت) برمی‌انگیزد؛ سپس به سوی او، بازمی‌گردند.

باور به آخرت و روز قیامت و اعتقاد به این واقعیت که روزی انسان‌ها به سوی خداوند بازخواهند گشت تا اعمال‌شان مورد داوری و حسابرسی قرار گیرد بی‌تردید بزرگ‌ترین نقش را در اصلاح جهان‌بینی، نگرش و اعمال انسان دارد. انسانی که می‌داند زندگی دنیا صرفاً به منظور پل و گذرگاه موقتی برای رسیدن به سرای حیات ابدی و در عین حال محل جمع‌آوری زاد و توشه و محل سرنوشت‌سازی آینده او است تمام تلاش خود را به کار می‌بندد تا با پای‌بندی به باید‌ها و نبایدهای دینی و زیست اخلاقی تمام‌عیار،

بیشترین زاد و توشه را برای داشتن جایگاه بهتر در سرای آخرت فراهم آورد.

دوم: آیاتی که دلالت بر عدم امکان بازگشت به دنیا و انجام عمل صالح دارند:

بخشی از آیات قرآن که ناظر به مسئله‌ی حیات اخروی، نقش انگیزه‌بخشی را ایفا می‌کنند آیاتی هستند که خبر از یک درخواست می‌دهند. براساس مفاد این آیات برخی از انسان‌ها پس از مرگ، از خداوند مصرّانه درخواست فرصت بازگشت دوباره به دنیا برای اصلاح روش زندگی، انجام عمل صالح و جمع‌آوری زاد و توشه را دارند. از جمله:

﴿حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ؛ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِن وَرَائِهِم بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾ (مؤمنون: ۹۹-۱۰۰)؛

آن‌گاه که وقت مرگ هر یک‌شان فرا رسد در آن حال آگاه و نادم شده گوید بارالها مرا به دنیا بازگردان شاید در آن چه ترک کردم (و کوتاهی نمودم) عمل صالحی انجام دهم! (ولی به او می‌گویند:) چنین نیست! این سخنی است که او به زبان می‌گوید (و اگر بازگردد، کارش هم چون گذشته است)! و پشت سر آنان برزخی است تا روزی که برانگیخته شوند!

قرآن کریم اگرچه کتاب اخلاق نیست اما با ذکر این واقعیت، در پی این است تا نقش انسان‌ساز و اخلاق‌پرور خود را به نمایش گذاشته و به انسان بفهماند که اولاً در ورای او نظام داوروی دقیق اعمالش در دنیا و حسابرسی با جزئیات وجود دارد و حیات دنیوی تنها فرصت او برای انجام اعمال نیک و اخلاقی و جمع‌آوری زاد و توشه برای آن سرای جاویدان است و ثانیاً این جهان اگر برای او به پایان رسید هرگز فرصت بازگشت مجددی برای او جهت جبران مافات وجود ندارد. اگر انسان متوجه باشد که جایگاه او در آخرت براساس اعمال او در این دنیا معین خواهد شد و همین عمر چند دهه او در دنیا، اولین و آخرین فرصت او برای انجام کار نیک و رقم زدن سرانجام نیک در آخرت است یقیناً تلاش خواهد نمود تا با داشتن زندگی و حیاتی مطابق با معیارهای دینی و اخلاقی، بهترین سرنوشت را برای خود در آخرت رقم بزند. این تأثیرگذاری به دست نمی‌آید جز با یادآوری آخرت و زندگی جاویدان در آن سرا؛ از همین رو است که قرآن به صورت تفصیلی و مکرر، جنبه‌های مختلف سرنوشت انسان در آخرت را برای مخاطب خود به تصویر می‌کشد.

سوم: آیاتی که دلالت بر دیده شدن اعمال و مواجهه انسان با اعمالش در قیامت دارند:

همان طور که پیشتر نیز گفته شد، برخی از آیات قرآن آیتی هستند که دلالت بر این دارند که اعمال انسان در این دنیا در آخرت دیده خواهد شد از جمله:

﴿قُلْ اَعْمَلُوا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ﴾ (توبه: ۱۰۵)؛

هرچه می خواهید انجام دهید خداوند اعمال شما را خواهد دید.

﴿وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى وَأَنْ سَعْيُهُ سَوْفَ يَرَى﴾ (نجم: ۳۹-۴۰)؛

و این که برای انسان بهره ای جز سعی و کوشش او نیست؛ و این که تلاش او به زودی دیده می شود.

چهارم: آیتی که با توصیف جهنم و عذاب اخروی نقش تحذیری را نسبت به عواقب اعمال بد دنیوی دارند:

یکی دیگر از جنبه ها و یا به تعبیر دیگر شیوه های انسان سازی، تربیت و انگیزه بخشی قرآن، بیان اوصاف جهنم و کیفیت عذاب های اخروی است. قرآن در آیات متعددی سرنوشت انسان های شریر، بدکار، دنیاگرا و هواپرست را به تصویر می کشد. این موضوع در آیات زیر قابل مشاهده است:

﴿وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ﴾ (انفال: ۵۰)؛

و اگر ببینی کافران را هنگامی که فرشتگان (مرگ)، جان شان را می گیرند و بر صورت و پشت آنها می زنند و (می گویند): بچشید عذاب سوزنده را (، به حال آنان تأسف خواهی خورد)!

﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يَخَفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يَنْصُرُونَ﴾ (بقره: ۸۶)؛

اینها همان کسانی هستند که آخرت را به زندگی دنیا فروخته اند؛ از این رو عذاب آنها تخفیف داده نمی شود؛ و کسی آنها را یاری نخواهد کرد.

پنجم: آیتی که با توصیف نعمت های بهشت، ثمره نیک کرداری را بیان می کنند، مانند:

﴿وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَنُوبَ بِهِ مُتَسَابِهًا وَهُمْ فِيهَا أزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ (بقره: ۲۵)؛

و مؤده ده کسانی را که ایمان آوردند و نیکوکاری پیشه کردند که جایگاه آنان باغ‌هایی است که نهرها در آن جاری است، و چون از میوه‌های گوناگون آن بهره‌مند شوند گویند: این مانند همان میوه‌هایی است که پیش از این در دنیا ما را نصیب بود، و از نعمت‌هایی مانند یکدیگر بر آنان آورند، و آنها را در آن جایگاه‌های خوش، جفت‌هایی پاک و پاکیزه است و در آن بهشت، جاوید خواهند زیست.

﴿جَنَّاتٌ عَدْنٌ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ﴾ (رعد: ۲۳)؛

باغ‌های جاویدان بهشتی که وارد آن می‌شوند؛ و هم چنین پدران و همسران و فرزندان صالح آنها؛ و فرشتگان از هر دری بر آنان وارد می‌گردند....

انسان باورمند به تعالیم قرآنی با مشاهده این بشارت‌ها و تحذیرها، وجودش لبریز از خوف و رجائی خواهد شد که خود قوی‌ترین انگیزه را برای او جهت اخلاقی زیستن و پیروی از تعالیم اخلاقی به دنبال خواهد داشت.

۲. مسیحیت کاتولیک

انگیزه‌بخشی آخرت برای «به‌باشی اخلاقی» به این معنا است که باور فرد مسیحی به آخرت و اساساً وجود عالم دیگری برای باورمند مسیحی، نقش انگیزه‌بخشی داشته باشد در رعایت و انجام گزاره‌های اخلاقی. آیات زیادی در دسته‌بندی‌های متعدد وجود دارند که می‌توانند در اثبات این انگیزه‌بخشی نقش ایفا کنند از جمله:

اول: آیاتی که دلالت بر جزای بهشت و اعطای پاداش به نیکوکاران و نیز مجازات بدهکاران در آخرت دارند؛ مانند:

اگر دست یا پای تو، تو را به گناه بکشاند، قطعش کن و دور بینداز. بهتر است بدون دست و پا وارد بهشت شوی تا این‌که با دست و پا به جهنم بروی. (متی ۱۸: ۸)

این آیه با زبان اغراق‌آمیز ضمن دلالت بر این‌که بهشت سرنوشت نهایی کسانی است که زندگی اخلاقی در پیش گیرند و از گناه جلوگیری کنند؛ بر ضرورت دوری از گناه و بی‌اخلاقی به هر قیمتی تأکید می‌کند.

همین مطلب را در آیه بعدی از این انجیل می‌بینیم که آمده است:

و اگر چشمت باعث می‌شود گناه کنی، آن را از حدقه درآور و دور بینداز. بهتر است با یک چشم وارد بهشت شوی تا این‌که با دو چشم به جهنم بروی. (متی ۱۸: ۹)

دوم: آیاتی که دلالت بر وجود جهنم و کیفر کژکرداری دنیوی انسان در آخرت دارند: آیات مربوط به عذاب در جهنم را به دو بخش می‌توان تقسیم نمود؛ نخست آیاتی که به طور کلی به بدکاران و شریران وعده عذاب و جهنم می‌دهد و دسته دوم، آیاتی که با اشاره به یک فعل غیر اخلاقی خاص، برای کنشگران، وعده عذاب می‌دهند. از جمله آیاتی که در دسته اول قابل ذکر هستند می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

... و آنان به کیفرابدی خواهند رسید ولی نیکان به حیات جاودانی وارد خواهند شد. (متی ۲۵: ۴۶)

زیرا خدا به هر کس برحسب اعمالی که کرده است ... کیفر خواهد داد. (رومیان ۲: ۶)

شخص بدکار کیفرابدی خود را خواهد دید و خدا تبعیض قائل نمی‌شود. (کولسیان ۳: ۲۵)

در دسته دوم یعنی آیاتی که به موضوع خاصی اشاره و بر کیفر انجام آن تأکید می‌کنند می‌توان به موضوعات زیر و آیات مرتبط با آنها اشاره کرد:

کیفررد عیسی علیه السلام و عدم ایمان به او:

در رساله به تسالونیکیان در توضیح عذاب کسانی که از ایمان به عیسی مسیح علیه السلام و پذیرش او سرباز زنند آمده است:

آنانی را که از شناختن خدا و پذیرش خدا و پذیرش نقشه نجات او توسط عیسی مسیح علیه السلام سرباز می‌زنند، به کیفر خواهد رسانید. آنان کیفر هلاکت جاودانی و دوری از حضور خداوند و محرومیت از جلال قدرت او را خواهند دید. (تسالونیکیان دوم ۱: ۹-۸)

عذاب تعدی به مال دیگران:

مال بیوه زنان را می‌بلعند و محض خودنمایی نماز را طول می‌دهند. کیفر آنها سخت‌تر خواهد بود. (مرقس ۱۲: ۴۰؛ لوقا ۲۰: ۴۷)

عذاب بزدلان و بی‌ایمانان و ...:

در باب ۲۱ مکاشفه نیز می‌خوانیم:

اما نصیب بزدلان و بی‌ایمانان و مفسدان و آدم‌کشان و بی‌عفتان و جادوگران و بت پرستان و همه دروغگویان، دریاچه مشتعل به آتش و گوگرد خواهد بود. (مکاشفه ۸: ۲۱)

کیفر گناه زنا:

همه باید ازدواج را محترم بشمارند و پیوند زناشویی را از آلودگی دور نگهدارند، زیرا خدا زناکاران را، خواه مجرد، خواه متأهل به کیفر خواهد رسانید. (عبرانیان ۴:۱۳)

مجازات ریا:

وای بر شما ای ملایان و فریسیان ریاکار، شما مال بیوه زنان را می بلعید و حال آن که محض خودنمایی نماز خود را طول می دهید، به این جهت شما شدیدترین کیفرها را خواهید دید. (متی ۲۳:۱۴)

مجازات تهمت و نسبت ناروا زدن به برادر دینی:

لکن من به شما می گویم هر که به برادر خود بی سبب خشم گیرد، مستوجب حکم باشد و هر که برادر خود را ابله گوید مستوجب قصاص باشد و هر که برادر خود را احمق گوید مستحق آتش جهنم خواهد بود. (متی ۵:۲۲)

همه آیات ذکر شده به شیوه های گوناگون (برخی به صورت بشارت و برخی با تحذیر جهنم) نقش انگیزه بخشی به فرد مسیحی برای اخلاقی زیستن را ایفا می کنند.

نقش آخرت در «غایت بخشی» به فعل اخلاقی

سومین کارکرد آخرت نسبت به فعل اخلاقی، غایت بخشی به آن است. غایت فعل اخلاقی را شاید بتوان مهم ترین دغدغه و سؤال هر کنشگر اخلاقی دانست. هرانسانی (با توجه به محدودیتی که با رعایت گزاره های اخلاقی و اخلاق مداری متحمل می شود) علاقه مند و بلکه محق است بداند نتیجه و غایت اخلاقی بودن او چه خواهد بود. شاید این مسئله را با این سؤال بتوان بهتر تبیین کرد که فرد در چنین موضعی با این سؤال مواجه می شود که «اساساً چرا باید اخلاقی باشد؟». پاسخی که متوقع است دریافت کند هم طبیعتاً چنین ساختاری خواهد داشت که «باید اخلاقی باشی تا...». آن چه در ادامه این پاسخ می آید همان غایت فعل اخلاقی است. غایت فعل اخلاقی هم می تواند امری امور دنیوی و مادی باشد و هم چنان چه در ادیان الهی و به ویژه اسلام چنین است، می تواند امری آخرتی و آن جهانی باشد.

۱. غایت فعل اخلاقی در شیعه

قرآن کریم غایت و سرنوشت نهایی انسان براساس اعمالش را طی آیاتی که در دسته بندی های چندگانه قابل تفکیک هستند به تصویر کشیده است. دسته بندی این آیات به شرح زیر است:

اول: آیاتی که بهشت را ثمره کردار نیک و اخلاقی معرفی می کنند، مانند:

﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا﴾ (نساء: ۱۲۲)؛

و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند به بهشت ها خواهیم برد که در آن جوی ها روان است؛ همیشه در آن جاودان بمانند.

﴿وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا﴾ (نساء: ۱۲۴)؛

و هرکس از زن و مرد، کارهای شایسته کند در حالی که مؤمن باشد آنان وارد بهشت شوند و به قدر پوسته هسته خرمایی ستم نبینند.

دوم: آیاتی که جهنم را نتیجه و پی آمد کردار زشت و بی اخلاقی در دنیا به تصویر می کشند، مانند:

﴿كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَنِي سَجِينٍ﴾ (مطففین: ۷)؛

هرگز... مؤکداً نامه بدکاران در زندان (جهنم) است.

﴿وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ؛ فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ﴾

و عمل هرکس بی قدر و سبک وزن باشد، جایگاهش در قعرهاویه (جهنم) است.

سوم: آیاتی که رضایت و خشنودی خداوند را ثمره اخلاقی زیستن در دنیا معرفی می کنند:

برخی از آیات قرآن که به بیان غایت اعمال در آخرت می پردازند، رضایت خداوند از انسان را به عنوان غایت اخلاق مداری و دین مداری او در دنیا معرفی می کنند. اگرچه انسان با پیروی از تعالیم و آموزه های دینی و اخلاقی در دنیا و دوری کردن از کژکارکردها و بی اخلاقی ها، به پاداش بهشت برین نائل خواهد شد اما در کنار آن، پاداش مهم تر و والاتری نیز برای او وجود دارد و آن همانا رضایت خداوند از او در آخرت است:

﴿لِّلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَ رِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ﴾ (آل عمران: ۱۵)؛

برای آنان که تقوا پیشه کنند نزد خدا باغ‌های بهشتی است که در زیر درختان آن نهرها جاری است و در آن جاوید و منتعم هستند و زنان پاکیزه و آراسته‌ای و (از همه بهتر) خشنودی خدا است.

در روز قیامت به روح انسان راست کردار خطاب می‌شود که به سوی پروردگارت بازگرد در حالی که هم تواز خداوند راضی هستی و هم خداوند از تو:

﴿يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ: ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً﴾ (فجر: ۷-۸)؛

چهارم: آیاتی که سعادت ابدی را به عنوان نتیجه و هدف نهایی افعال اخلاقی و کسب صفات پسندیده مطرح می‌کنند مانند:

﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى﴾ (اعلی: ۱۴)؛

بی‌تردید کسی که خود را [از زشتی‌های باطن و ظاهراً پاک کرد، رستگار شد.

﴿قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ﴾ (مومنون: ۱)؛

به راستی که مؤمنان رستگار شدند.

﴿وَمَنْ يَطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشِ اللَّهَ وَيَتَّقْهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ﴾ (نور: ۵۲)؛

و هر کس فرمان خدا و رسول را اطاعت کند و خدا ترس و پرهیزگار باشد چنین کسانی را فیروزی و سعادت خواهد بود.

بدون شک رسیدن به جایگاه انسان مؤمن و متقی بدون رعایت کردن آموزه‌های اخلاقی در زندگی دنیوی امکان پذیر نخواهد بود؛ از این رو سعادت ابدی که قرآن به عنوان غایت دینداری در دنیا معرفی می‌کند مشخصاً غایت برای زندگی برپایه تعالیم اخلاقی نیز خواهد بود.

۲. غایت فعل اخلاقی در مسیحیت کاتولیک

رعایت برخی از تعالیم اخلاقی ثمره خود را در دنیا به فرد نشان می‌دهد اما درصد بیشتری از فرازهای اخلاقی دارای نتیجه و غایت ملموس در دنیا نیستند، از این رو باید جهان دیگری باشد که ثمره پیروی از آن تعالیم اخلاقی در آن جا ظاهر شود. در کتاب مقدس، به عنوان مهم‌ترین منبع اخلاق مسیحی، آیات متعددی وجود دارد که از آنها غایت فعل اخلاقی قابل فهم است. در این آیات، آخرت

به عنوان غایت فعل اخلاقی دانسته می‌شود. این آیات در چند دسته قابل تفکیک هستند:

اول: آیاتی که به اصل «جزا دادن» افعال انسانی در آخرت اشاره دارند مانند:

... که به هر کس بر حسب اعمالش جزا خواهد داد. (رومیان ۲: ۶)
 پسرانسان خواهد آمد... و در آن وقت هر کسی را موافق اعمالش جزا خواهد داد.
 (متی ۱۶: ۲۷)
 خجسته خواهی بود... و در قیامت عادلان، به تو جزا عطا خواهد شد. (لوقا ۱۴: ۱۴)

دوم: آیاتی که به غایت بهشت اشاره دارند مانند:

در این دنیا چندین برابر عوض خواهد گرفت و در آخرت، حیات جاودان نصیب او خواهد شد. (لوقا ۱۸: ۳۰)

در یوحنا باب شش نیز آمده:

آمین، آمین، به شما می‌گویم، هر که ایمان دارد، از حیات جاویدان برخوردار است.
 (یوحنا ۶: ۴۷)

سوم: آیاتی که به جهنم به عنوان غایت بی اخلاقی و گناه دلالت دارند، مانند:

اگر دل خودت را سخت کنی و توبه نکنی برای خود مجازات وحشتناکی فراهم می‌آوری، زیرا به زودی روز خشم و غضب خدا فرا می‌رسد روزی که در آن خدا تمام مردم جهان را عادلانه داوری خواهد کرد. (رومیان ۲: ۵)
 اما آنانی را که با حقیقت وجود خدا ضدیت می‌کنند و به راه‌های گناه‌آلود خود می‌روند، به شدت مجازات خواهد کرد. بلی، ایشان مورد خشم و غضب خدا واقع خواهند شد. (رومیان ۲: ۸)

با مجموع آن چه گفته شد این موضوع به اثبات می‌رسد که این آخرت است که به اعمال فرد مسیحی در دنیا غایت می‌بخشد؛ اگر فرد مسیحی رویکرد اخلاقی در پیش گیرد، بهشت جایگاه او و در غیر این صورت چنان چه در رومیان آمده جهنم موعود و جایگاه او خواهد بود.

نتیجه‌گیری

آن چه در مقام مقایسه، از رابطه اخلاق و آخرت در دو مذهب شیعه و کاتولیک به دست آوردیم را می‌توان در دو بخش شباهت‌ها و تفاوت‌ها دسته‌بندی نمود:

شباهت‌ها

رابطه معنادار میان اخلاق و آخرت در هر دو مذهب

در یک نگاه کلی، در هر دو دین، اخلاق و آخرت رابطه‌ای معنادار دارند. وحیانی بودن و متن محور بودن هر دو مذهب اسلامی و مسیحی از یک طرف و تأکید بر مرگ، معاد، داوری و بهشت و جهنم در متن مقدس هر دو مذهب از طرف دیگر، رابطه اخلاق و آخرت در دو مذهب را بیش از پیش مبرهن می‌سازد.

تأکید بر نقش عمل و کارکرد اخلاقی در سعادت انسان

در قرآن کریم تأکید زیادی بر نقش عمل در سعادت و رستگاری نهایی انسان می‌شود. تعبیر زیادی در قرآن کریم وجود دارد که حاکی از نقش پررنگ عمل به اخلاقیات در سعادت اخروی انسان است. در کتاب مقدس نیز به عمل به اخلاقیات تأکید زیادی می‌شود. عهد جدید مملو است از نصایح اخلاقی عیسی و پولس. نگاهی به پنجاهای عیسی مسیح علیه السلام چنین می‌نماید که گویی که تمام رسالت او «به باشی» اخلاقی مسیحیان بوده است.

نتیجه این‌که در هر دو مذهب شیعه و کاتولیک، اخلاق آخرت‌شناسانه قابل تبیین است.

تفاوت‌ها

از بررسی جوانب مختلف موضوع اخلاق آخرت‌شناسانه در شیعه و کاتولیک، تفاوت‌هایی هم میان دو مذهب به دست می‌آید که پررنگ‌تر از شباهت‌ها به نظر می‌رسند.

دعوت به ممارست و زیست اخلاقی دائمی و همیشگی در شیعه

نخستین جنبه از تفاوت‌های میان دو مذهب در حوزه اخلاق این است که اخلاق آخرت‌شناسانه در تشیع، انسان را به ممارست دائمی و به تمرین همیشگی اخلاقی زیستن دعوت می‌کند. براساس اخلاق شیعی، همه رفتارهای انسان می‌تواند معامله با خدا تلقی شود و انسان هرگز از ارتباط با خدا خالی نمی‌شود. از آن‌جا که رشد انسان در گرو معرفت به حضور دائم خدا است، انسان اخلاقی شیعه، همواره در ارتباطات فردی و اجتماعی خود خدا را در نظر دارد و اخلاق

فردی و اجتماعی او نیز صبغه اخلاق بندگی به خود می‌گیرد. نظام اخلاقی شیعه چنین است که اقتضای عمل دائم و نیز مراقبت دائم از نفس را دارد. به تعبیر دیگر نظام اخلاقی شیعه «عمل محور» است. سعادت در نظام اخلاقی شیعه زمانی به دست می‌آید که فرد در تمام حیات دنیوی خود همواره بر انجام اعمال اخلاقی و مراقبت و کفّ نفس از گناه و هر عمل غیر اخلاقی ممارست داشته باشد. در اخلاق شیعی که تلاشی همیشگی برای رستگاری است، بدون ممارست دایم، سعادت نهایی تضمین نخواهد بود. برای این اساس اخلاق فصلی در نظام اخلاقی شیعه جایی ندارد. اخلاق فصلی بدین معنا که فرد تنها در برهه و مناسبت خاصی تمرین اخلاقی بودن می‌کند و در آن برهه زمانی خاص^۱ (مانند ماه رمضان) سیره اخلاقی از خود به نمایش می‌گذارد و به اصطلاح دچار فربهی اخلاقی می‌شود اما در بقیه ایام سال نمی‌شود او را به دیده انسانی اخلاقی نگریست. در این نوع از اخلاقی زیستن، فرد در ماه‌های دیگر سال هر طور که می‌خواهد می‌شود و رفتار می‌کند ولی در ماه رمضان اخلاق پیشه می‌کند. این رویه کاملاً برخلاف سیستم اخلاقی شیعه است زیرا چنانچه گفته شد و از آیات قرآن نیز برداشت می‌شود، ممارست و تمرین دائمی اخلاق، ضامن رستگاری انسان است و چنین رویه‌ای دستور و سفارش قرآن و سنت به همه انسان‌ها است. نتیجه این‌که تأکید بر عمل دائمی دینی و اخلاقی در شیعه (و من يعمل مثقال ذرة خیرا یره) و نیز بر خود مراقبتی (علیکم انفسکم) نشانه‌های روشنی از این هستند که در ادبیات اخلاقی و دینی شیعه، انسان باید همواره از خویشستن مراقبت کرده و به رفتار اخلاقی تن بدهد.

اما در مسیحیت، اخلاق عمل محور چندان پررنگ نیست؛ تأکید اخلاق مسیحی بیشتر بر فیض نجات بخش است تا کارکرد عمل؛ البته در این خصوص، وضعیت در مسیحیت کاتولیک بهتر از پروتستان است زیرا در مسیحیت پروتستانی به جای تأکید بر نقش عمل اخلاقی، تأکید بسیار بیشتری بر ایمان و فیض می‌شود.

لازم به ذکر است که به تبع واقعیت فوق، یک نکته دیگر نیز آشکار می‌گردد و آن این‌که

۱. شاید بتوان این موضوع را به مکان خاص نیز تعمیم داد. مانند افرادی که در برخی مکان‌های مقدس مانند مکه و مدینه و یا اعیان معصومین علیهم‌السلام برخلاف رویه معمول خود، شخصیتی اخلاقی از خود بروز می‌دهند.

تغییر رویکرد دفعی و آنی برخی افراد که رخ داده و شاید رخ می‌دهد، رویه معمول نیست و برخلاف قاعده است. توضیح این‌که در تاریخ اسلام و البته ادیان دیگر نیز شاهد دگرگونی‌های آنی در افراد زیادی هستیم؛ افرادی که به ناگاه و در یک موقعیت خاص، از یک رویه غیراخلاقی و یا نادرست دست کشیده و درستی پیشه کرده‌اند. در اسلام مصادیق فراوانی از این دگرگونی‌ها وجود دارد؛ شخصیت‌های نام‌آشنایی مانند بُشر حافی، فضیل عیاض، ابراهیم ادهم و... از این قبیل‌اند که در یک چرخش ناگهانی از این رو به آن رو شده‌اند. در تاریخ مسیحیت هم نمونه برجسته این دگرگونی، پولس است که در یک مکاشفه شخصی و ناگهانی از یهودیت دست شسته و به یک مسیحی دل‌داده و سخت‌کیش بدل می‌شود. کنستانتین نیز از این دست است؛ او به واسطه یک خواب، به ناگاه مسیحی شد و نه تنها از آزار مسیحیان دست کشید بلکه به بزرگ‌ترین یاری‌گشان تبدیل شد و مسیحیت را دین رسمی امپراطوری اعلام کرد. البته باید متذکر شد که هر دو مذهب شیعه و کاتولیک در این موضوع اشتراک دارند و این دگرگونی‌ها نه در اسلام قاعده هستند و نه در مسیحیت. این چرخش‌های اخلاقی نه «اصل و قاعده»، بلکه تک‌رخدادند. یعنی قاعده این نیست که همه و همواره در موقعیت‌های مرزی قرار گیرند و ایمان‌شان را جان ببخشند و با یک دگرگونی ناگهانی از این رو به آن رو شوند و در چشم برهم زدن رفتار اخلاقی درست را پیشه کنند. اخلاق آخرت‌شناسانه با این ذهنیت مخالفت می‌کند و این را می‌رساند که فرد باید مدام مراقب رفتار خود باشد و به همین دلیل است که بر مراقبه و محاسبه تأکید دارد و انسان را به ممارست دائمی اخلاقی دعوت می‌کند و مخالف این باور است که فرد در انتظار روزی باشد که با جرقه‌ای و یا بهانه‌ای به طور ناگهانی به یک مؤمن و یا انسان فضیلت‌مند تبدیل گردد.

تأکید بر اخلاق آخرت‌شناسانه در شیعه از طریق مرگ و در مسیحیت از طریق نجات

نکته دیگر در تفاوت دو مذهب، در چگونگی تأکید هر کدام از این دو مذهب بر این جنبه از اخلاق یعنی اخلاق آخرت‌شناسانه است. در اسلام به وسیله «مرگ» بر این‌گونه اخلاق تأکید می‌شود. به تعبیر دقیق‌تر در شیعه با توجه به مفاهیمی و با تأکید بر مفاهیمی مانند مرگ، محاسبه، داوری، عقاب و پاداش این اخلاق

نمود بیشتری پیدا می‌کند و با وجود این گزاره‌ها، فعل اخلاقی هم معنادار می‌شود هم انگیزه برای انجام آن فراهم می‌شود و هم غایت آن برای کنشگر فعل مشخص می‌شود که آخرت باشد.

اگرچه در مسیحیت کاتولیک نیز گزاره‌های فوق هم قابل اثبات هستند اما اخلاق آخرت‌شناسانه با سه مؤلفه ذکر شده یعنی معنا، انگیزه و غایت، خود را در مفهوم نجات (نه عذاب و حساب و کتاب) نشان می‌دهد. یعنی اخلاقی زیستن برای رسیدن به نجات است. براساس دیدگاه کلیسای کاتولیک (برخلاف کلیسای پروتستان که به تبعیت از پولس، قائل به آمرزیدگی از راه ایمان است)^۱ در کنار ایمان و توبه، «اخلاقی زیستن»، یکی از راه‌های نجات است.^۲

کاتولیک‌ها برخلاف پروتستان‌ها، بر این اعتقاد پای می‌فشارند که ایمان و اعتراف به عیسی مسیح علیه السلام، بدون عمل تحقق نمی‌یابد و تنها در قالب عمل نیک است که ایمان متجلی می‌شود. از این رو، ایمان زبانی و یا ایمانی که تنها در دل مانده و هیچ‌گونه بازتابی در بیرون نداشته باشد، را ایمان نجات بخش نمی‌دانند. از اشعیا نقل شده است که می‌گفتند:

این مردم مرا با لب‌های‌شان تکریم می‌نمایند ولی دل‌شان از من دور است... پس ای برادران، ... اگر احکام مرا نگاه ندارید، شما را از خود دور خواهم کرد و به شما خواهم گفتم: ای گناهکاران از من دور شوید؛ نمی‌دانم از کجا هستید (میلر، ۱۳۸۲: ۸۸-۸۹).

بنابراین، کاتولیک‌ها معتقدند که سعادت ابدی با دو شرط تحقق می‌یابد: یکی فیض خدا که در ایمان متبلور است و دیگری اعمال نیک.

مقصود از اعمال نیک، اعمالی است که کاملاً با احکام خداوند و قوانین کلیسا مطابق باشد. احکام خداوند عبارتند از: احکام ده‌گانه عهد عتیق به استثنای احترام روز شنبه و اخلاق کامل مسیحیت.

1. justification by faith alone

۲. البته لازم به ذکر است که اگرچه پروتستان‌ها تنها ایمان را سبب فلاح و رستگاری می‌دانند، اما نباید تصور کرد که اعمال نیک در نزد آنان ارزش و اعتباری ندارد؛ چرا که به اعتقاد آنها ایمان لزوماً کارهای نیکوبه وجود می‌آورد. در باور آنها ما بدون آن که کاری انجام دهیم نجات می‌یابیم (رومیان، ۳: ۲۰؛ افسسیان، ۹: ۲) ولی نجات می‌یابیم تا کارهای نیکوانجام دهیم. (افسسیان، ۲: ۱۰)

از مجموع آن چه گفته شد نتیجه می‌گیریم که در باور مسیحیت کاتولیک انسان بعد از هبوطِ ناشی از گناه، گرفتار شد، شریعت آمد و او را نجات دهد اما نه تنها نتوانست بلکه بیشتر او را گرفتار لعنت کرد؛ این عیسی مسیح علیه السلام بود که آمده تا او را نجات دهد. نجات انسان متوقف بر رعایت اخلاق است و از طرفی معناداری این اخلاق متوقف بر عیسی مسیح علیه السلام است. پس برخلاف اخلاق در تشیع که مبتنی بر تمرین و ممارست است، در مسیحیت کمتر مبتنی بر تمرین است و در آن بیشتر بر فیض و امید تأکید می‌شود. به تعبیر دیگر می‌توان گفت اخلاق در تشیع، بیشتر رفتارگرا و در مسیحیت کاتولیک، بیشتر فضیلت‌گرا است.

منابع

قرآن کریم

کتاب مقدس

- ابراهیم مصطفی و دیگران، المعجم الوسیط، استانبول، دارالدعوه، ۱۹۸۹.
- ابراهیمی دینائی، غلامحسین، شعاع اندیشه و شهود در فلسفه سهروردی، تهران، انتشارات حکمت، چهارم، ۱۳۷۹.
- اسماعیلی یزدی، عباس، فرهنگ اخلاق، قم، انتشارات مسجد مقدس جمکران، دوم، ۱۳۸۵.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و دررالکلم، قم، دارالکتاب الاسلامی، ۱۴۱۰ق.
- جمعی از نویسندگان، تعالیم کلیسای کاتولیک، ترجمه احمدرضا مفتاح و دیگران، قم، انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب، ۱۳۹۳.
- حجتی، سید محمدباقر، پژوهشی در تاریخ قرآن کریم؛ کاوش‌های مربوط به علوم قرآنی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۵.
- خرازی، سیدمحسن، بدایة المعارف الالهیه فی شرح عقائد الامامیه، قم، موسسه النشر السلامی، ۱۴۲۱.
- رزاقی، هادی، انگیزش در اخلاق از دیدگاه قرآن کریم، پایان نامه کارشناسی ارشد، قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی رحمته الله علیه، ۱۳۷۷.
- شیرازی، صدرالدین محمد، المبدأ والمعاد، تحقیق: سیدجلال الدین آشتیانی، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۰.
- طباطبایی، سید محمدحسین، تفسیرالمیزان، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۴.
- فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، قم، انتشارات دارالهجره، ۱۴۰۹.
- مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، تهران: نشر اسلامی، ۱۳۷۹.
- محمدی ری شهری، محمد، الدنيا والاخره فی الكتاب والسنه، قم، نشر دارالحدیث، ۱۳۸۶.
- مصباح یزدی، محمدتقی، کلمه حول فلسفه الأخلاق، قم، مؤسسه در راه حق، ۱۳۹۰.

- معلمی، حسن، *فلسفه اخلاق در قبسات*، شماره ۳۹-۴۰، قم، مؤسسه امام خمینی رحمته‌الله علیه، ۱۳۸۵.
- مغنیه، محمد جواد، *فلسفه مبدا و معاد*، ترجمه لطیف راشدی، قم، نشر مرتضی، ۱۳۷۱.
- موسوی بجنوردی، سید محمود، *بررسی نقش اخلاق در فقه و حقوق (۱) و (۲) در بازنتاب اندیشه*، شماره ۸۳، قم، مرکز پژوهش‌های صداوسیما، ۱۳۸۵.
- موسوی گلپایگانی، محمدرضا، *مجمع المسائل*، تهران، دارالقرآن الکریم، ۱۳۸۲.
- مهدوی نژاد، محمد حسین، *تحلیلی فلسفی از مبانی انسان‌شناختی و انگیزش اخلاقی در اندیشه علامه طباطبایی*، *فصل‌نامه حکمت صدرایی*، سال اول، شماره اول، ۱۳۹۱.
- میلر، ویلیام، *تاریخ کلیسای قدیم در امپراطوری روم و ایران*، ترجمه علی نخستین، تهران، نشر اساطیر، ۱۳۸۲.
- ناس، جان، *تاریخ جامع ادیان*، ترجمه علی اصغر حکمت، تهران، انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۹۲.
- نراقی، ملامهدی، *جامع السعادات*، تصحیح محمد کلانتر، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۳۶۸.
- هاروی، ول آستن، *فرهنگ الهیات مسیحی*، ترجمه جواد طاهری، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۰.
- Broderick, Robert C. (1944): "Moral Theology" in: Concise Catholic Dictionary, Minnesota, Catechetical Guild Educational
- Cross, L. F. (2005): The Oxford dictionary of Christian Church, Oxford University press
- New Catholic Encyclopedia (2003), The Catholic University of America, Washington, D. C
- Mac coy Alban, (2004): An intelligent person's guid to Christian ethics, New York, continuum
- Moral Theology", in: Encyclopedia Britannica from Encyclopedia Britannica 2006 Ultimate Reference Site: www.britannica.com
- von Hugel, friedrich (2007): eternal life, A Study of Its Implications and Applications, US, Archivum Press

